

УДК 159.9.07:316.6

DOI 10.32999/ksu2312-3206/2022-1-9

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ СОЛІДАРНОСТІ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ: СПРОБА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ

Палагнюк Ольга Василівна,

кандидат психологічних наук, докторант

*Інститут соціальної та політичної психології
Національної академії педагогічних наук України*

асистент кафедри педагогіки та психології дошкільної освіти

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

o.palahnyuk@chnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-1152-2133>

У статті представлено результати теоретико-методологічного дослідження психології соціальної солідарності, виокремлення соціально-психологічних аспектів солідарності з міждисциплінарного контексту у зв'язку з їх актуалізацією в умовах суспільних трансформацій та пошуку шляхів досягнення суспільної консолідації. **Метою** дослідження виступає виокремлення основних соціально-психологічних аспектів солідарності в умовах суспільних трансформацій. У роботі застосовано загальнонаукові та спеціально-наукові **методи** дослідження з метою розкриття базових змістових характеристик солідарності, її теоретико-методологічної бази та актуальних напрямів дослідження.

Результати. У статті розглядаються наукові дослідження та уявлення щодо змістових та процесуальних характеристик соціальної солідарності. На основі дослідження зазначеного феномену у класичних і сучасних зарубіжних та українських концепціях у межах різних наукових дискурсів і у психології здійснено міждисциплінарний аналіз та виокремлення соціально-психологічних аспектів солідарності та перспективи подальших досліджень.

Представлено психологію великих соціальних груп як теоретико-методологічну базу дослідження психології соціальної солідарності, сформульовано її визначення, сутнісні характеристики, описано види, процеси, чинники, соціально-психологічні особливості здійснення, механізми досягнення і підтримання, запропоновано й теоретично обґрунтовано трактування солідарності як згуртованості великих груп, а також поняття «особистісний потенціал солідарності» як систему індивідуальних відмінностей, пов'язану з інтенціями на згуртованість навколо певних смислів, цілей та цінностей.

Висновки. Психологія соціальної солідарності актуалізується в умовах пошуку шляхів інтеграції трансформаційного суспільства та вивчення особливостей нової соціальної реальності. У межах нашого дослідження солідарність розглядається як специфічна властивість суспільства, що виникає стихійно або керовано на основі інтеграції особистісних потенціалів солідарності більшості його членів, завдяки чому відбувається конвергенція суспільних процесів на спільній меті та формується згуртованість на рівні великих груп. А особистісний потенціал солідарності – це показник особистісної спроможності діяти вільно, активно та усвідомлено у напрямі суб'єктно сформованої ціннісно-ідеологічної смислової системи та позначає мобілізаційні можливості тих чи інших соціальних спільностей. Перспективами подальших досліджень виступає концептуалізація особистісного потенціалу солідарності та емпіричне вивчення його інтегративних можливостей як основи конвергенції соціальних процесів, що може вказувати на різні сценарії солідаризації.

Ключові слова: соціальна солідарність, суспільні трансформації, психологія великих соціальних груп, соціальна згуртованість, особистісний потенціал солідарності.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF SOCIAL SOLIDARITY IN THE CONDITIONS OF SOCIAL TRANSFORMATIONS: AN ATTEMPT TO CONCEPTUALIZE

Palahnyuk Olha Vasylivna,

Candidate of Psychological Sciences, PhD Student,

*Institute of Social and Political Psychology
of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine,*

Assistant at the Department of Pedagogy and Psychology of Preschool Education,

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

o.palahnyuk@chnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-1152-2133>



The article presents the results of theoretical and methodological research of the psychology of social solidarity, isolation of socio-psychological aspects of solidarity from the interdisciplinary context in connection with their actualization in the context of social transformations and finding ways to achieve social consolidation. The **purpose** of the study is to identify the main socio-psychological aspects of solidarity in terms of social transformation. The paper uses general scientific and special scientific research **methods** using the disclosure of basic content characteristics of solidarity, its theoretical and methodological basis and current research areas.

Results. The article considers scientific research and ideas on the substantive and procedural characteristics of social solidarity. Based on the study of this phenomenon in classical and modern foreign and Ukrainian concepts within different scientific discourses and in psychology, an interdisciplinary analysis and identification of socio-psychological aspects of solidarity and prospects for further research.

The psychology of large social groups as a theoretical and methodological basis for the study of psychology of social solidarity is presented, its definitions, essential characteristics, types, processes, factors, socio-psychological features of implementation, mechanisms of achievement and maintenance are described, the interpretation of solidarity as cohesion of large groups, as well as the concept of “personal potential of solidarity” as a system of individual differences associated with the intention of cohesion around certain meanings, goals and values.

Conclusions. The psychology of social solidarity is relevant in the search for ways to integrate a transformational society and study the features of the new social reality. In our study, solidarity is seen as a specific feature of society that arises spontaneously or managed through the integration of personal potentials of solidarity of most of its members, resulting in convergence of social processes on a common goal and cohesion at large groups. And the personal potential of solidarity is an indicator of personal ability to act freely, actively and consciously in the direction of the subjectively formed value-ideological semantic system and indicates the mobilization capabilities of certain social communities. Prospects for further research are the conceptualization of the personal potential of solidarity and the empirical study of its integrative capabilities as a basis for the convergence of social processes, which may indicate different scenarios of solidarity.

Key words: *social solidarity, social transformations, psychology of large social groups, social cohesion, personal potential of solidarity.*

Вступ. Трансформаційне українське суспільство характеризується суттєвою реорганізацією всіх сфер життя, що супроводжується взаємовпливом цивілізаційних, геополітичних, інституційних змін і внутрішньоособистісних трансформацій. Спільною характеристикою за цих умов є одночасне існування як повсюдної диференціації та індивідуалізації, так і активної солідаризації, об'єднання задля спільних цілей різного походження. Тому найвираженішими стають тенденції зростання соціальної напруженості, яка набуває глобального масштабу. А пошук різного роду причин і прогнозування наслідків таких трансформацій веде до відповідного їх трактування в розрізі наукових дискурсів або на міждисциплінарному рівні.

Актуалізується і потреба дослідження зазначених явищ у межах психологічної науки, особливо, зважаючи на тривалі зусилля націєтворення, ускладнені війною на Сході України, окупацією Криму, та її реальністю на інформаційному, соціокультурному, економічному, а отже, і на соціально-психологічному рівнях загалом. Свої здебільшого негативні корективи внесла і світова пандемія COVID-19 та масова міграція українців за кордон. Тому найсуттєвішими завданнями нині визначаються пошук шляхів досягнення суспільної єдності як одного з основних механізмів відновлення і підтримання власної автентичності, суб'єктності, протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам, а також гармонійного розвитку суспільства в умовах глобалізаційних змін у світі.

Тому кристалізується і потреба пошуку шляхів досягнення та підтримання соціальної солідарності, яка б сприяла цілісності соціуму та здатності ефективно протистояти тенденціям аномії, атомізації, диференціації, розшарування, дезінтеграції, поляризації суспільства, що модернізується.

З огляду на зазначене **метою дослідження** виступає виокремлення основних соціально-психологічних аспектів солідарності в умовах суспільних трансформацій.

1. Теоретичне обґрунтування проблеми. Психологічний підтекст суспільних перетворень за останні десятиріччя все більше спонукає зануритись до пошуку відповідних змістово-процесуальних характеристик солідарності, її чинників, механізмів, моделей здійснення, що досі не було досліджено на належному рівні в межах соціальної психології. Притому міра соціальної солідарності у суспільстві визначає ступінь гармонійності його функціонування і загалом життєві шанси та перспективи. А відсутність солідарності несе у собі загрозу соціальної дезінтеграції. Отже, актуалізується потреба з'ясувати, чим насправді є соціальна солідарність, за рахунок чого досягається цілісність та єдність соціуму. Іншим питанням може бути, чи можливо штучно «організувати» таку спільність, готовність відстоювати спільне благо, підтримувати, проявляти співпричетність, виходячи із зовні заданих «програм дій».

Як виявилось, вивчення соціальної солідарності досі зосереджувалося на інституційних, політико-правових, суспільно-історичних

та соціокультурних аспектах її функціонування, де утверджувався її статус як феномену більшою мірою соцієтального рівня. А співіснування та змішування різних інтерпретацій і визначень солідарності спричинило неоднозначність і виражену строкатість її соціальних репрезентацій та наукових дефініцій у межах різних наукових напрямів (Гофман, 2013). У психології переважають дослідження більшою мірою релевантні або дотичні стосовно соціальної солідарності, а відповідна цілісна наукова соціально-психологічна теорія досі відсутня. Аналіз наявних наукових розвідок у зазначеному напрямі доводить, що в контексті спроби ґрунтовного дослідження соціальної солідарності різні автори виокремлюють її показники, зв'язок з іншими суміжними феноменами, шляхи і можливості досягнення. Однак прослідковується «змішування» психологічних аспектів солідарності з явищами та характеристиками іншого штибу. Хоча для психологічного дефініювання солідарності все-таки доцільно звернутись до міждисциплінарного підходу.

Соціальна солідарність у класичних і сучасних концепціях часто розуміється як цілісність і єдність внаслідок спільних ідей, почуттів, культурних цінностей, моральних норм, які передбачають допомогу, підтримку і співпрацю, закріплені у свідомості особистості. Найближче до такого розуміння є концепція діалогічної форми солідарності Ю. Габермаса, в якій соціальна солідарність розглядається як підсумок консенсусу між громадянами, що досягається за допомогою соціального діалогу. Автор (Габермас, 2008) розуміє солідарність як основу дії, орієнтованої на взаєморозуміння. Отже, солідарність символічно структурує життєвий світ, який породжується інтерсуб'єктивними відносинами і соціальними процесами, спрямованими на згоду і діалог.

Разом з тим сучасні глобалізаційні, модернізаційні зміни демонструють втрату важливості територіальних, класових детермінант у разі формування та реалізації соціальних процесів у сучасному світі. Відбувається тотальна індивідуалізація життя, становлення рефлексуючого суб'єкта (Бек, 2000). Сучасна людина отримує можливість вибирати напрям свого життєздійснення із широкого спектра можливостей, вибирати соціальну групу, субкультуру, з якою вона себе ідентифікує. Підсумок – затвердження клаптикової ідентичності та сполучення непок'єднаних елементів (Урри, 2012).

В історії існує також чимало прикладів солідарності, яка досягалась і забезпечувалась здебільшого двома способами: штучним (авторитарним) або природним (відносно демократичним). Проте починаючи з XIX століття і дотепер у сучасному глобалізованому світі суттєвим аргументом і детермінантою солідаризаційних процесів виступає їхня зумовленість насамперед економічною доцільністю. Натомість у пострадянському просторі про солідаризацію йдеться в контексті пошуку шляхів і способів політичного та соціокультурного «звільнення», що супроводжується балансуванням процесів, здебільшого деструктивного полілогу між владою і громадянським суспільством. Причому немає чіткої відповіді, де в цьому дискурсивному полі має місце політична технологія, а де природний процес. Впевнено можна лише вести мову про зумовленість солідарності тісним взаємозв'язком між соціально-психологічною та політичною сферами життєдіяльності соціуму. Безсумнівно, що, попри неможливість досягнення і закріплення солідарності в її «доконаному стані», вона виступає процесом постійного досягнення і підтримання у природному вияві, що потребує спільних зусиль влади і громадянського суспільства або ж соціальними (колективними) суб'єктами інших вимірів.

Сучасні зарубіжні та українські дослідники проблеми соціальної солідарності зосереджені на різних аспектах і різних вимірах існування цього явища, від солідарності малих груп і до солідарності суспільства та людства загалом, де зазначений феномен розглядається як одна з передумов стабільності та соціального порядку. Психологи цікавляться цим явищем у полісемії його проявів не тільки в теоретичному ракурсі, а й задля застосування концепту солідарності в емпіричних дослідженнях з метою пояснення людської поведінки. Основою дослідження солідарності визнається соціальна ідентичність та міжгрупові стосунки. А поруч з відчуттям приналежності сутнісними вважають соціальну взаємодію, довіру та готовність до участі й допомоги (Чан, 2006). Солідарність вважають усвідомленням спільної мети і спільної відповідальності (Злобіна, Шульга, Бевзенко, 2016: 252). Тому солідарність є вищим рівнем організації спільноти, яка, окрім функціонально узгоджених дій, передбачає спільне ставлення до цінностей, вираження емоцій і відчуття взаємної приналежності до одного колективу, спільноти (Bude, 2019: 101; Урсуленко, 2009: 147). Наголошено, що йдеться про велику соціальну групу, яка перебуває на рівні усвідомленої солідарності (спільнота, а не маса, натовп). При цьому частина дослідників робить акцент на таких ознаках, як кооперація, згуртованість, єдність (Лапан, Кудринська, 2021: 150). Солідарність – це також встановлення як замовчуваного, так і проголошеного консенсусу між людьми, групами та спільнотами щодо того чи іншого факту, дії, процесу; це низка співпадінь, навіть узгоджень, людських думок,



волевиявленнь, бажань, цінностей, стереотипів поведінки, в яких вгадується (чи відкрито присутня) єдність (Каменська, 2020: 18). Інші як основні ознаки виокремлюють довіру, наявність загальних ідей, поглядів, цілей (Осіпова, 1999); треті – приналежність до певного цілого та відповідну самоідентифікацію (Bude, 2019). Низка авторів у межах різних дискурсів пропонують інші варіанти конструктів соціальної солідарності, поєднуючи ці характеристики в різні комбінації або додаючи свої.

Узагальнюючи підходи до трактування сутнісних характеристик солідарності, варто наголосити, що у суспільній свідомості вона має морально позитивну конотацію як ознаку взаєморозуміння членів суспільства, як фактор забезпечення безконфліктного співіснування, як показник наявності спільної потреби людей жити разом. Вона передбачає соціальну єдність, згуртованість, а її суттєвою рисою є те, що солідарність існує на рівнях: довкола, для та відповідно до чогось. Адже згуртованість зі всіма у соціальному просторі неможлива, оскільки постійно виникають питання мотивації та інтенцій солідаризації (чому, як, де, коли). Отже, можна припустити зовнішньо-внутрішню зумовленість, просторову необмеженість/обмеженість, безперечну імперативну кон'юнктивність, відносну доконаність/постійну процесуальність солідарності в умовах сучасної соціальної дійсності. Детермінантами солідаризації виступає весь простір суспільних явищ в усіх сферах життєдіяльності; наявність і тривалість взаємодії часто зумовлена низкою чинників та, зрештою, визначається мірою заангажованості інтересів суб'єктів солідаризації (Злобіна, 2016; Bude, 2019).

Як доводить ретроспективний психологічний аналіз, солідаризаційні процеси особливо активізуються в часи суспільних потрясінь, конфліктів, революцій, трансформацій. Тому війна, хоч і виступає найвищим проявом конфліктної ситуації зі значними руйнівними наслідками, проте і сприяє солідаризації, згуртуванню через прояви взаємодопомоги та кооперації суспільства (Каменська, Кудринська, Лапан, 2020). Це свого роду «стрес», загроза існуванню, завдяки чому спрацьовує як мінімум колективний «інстинкт самозбереження», а як максимум прояв колективної суб'єктності. Так, конфлікт, ворожість, на думку Г. Зіммеля, уособлюють солідарність та її основне джерело (Зіммель, 2006). Пояснення зазначеному явищу можна знайти у чутливості солідарності до загроз, спричинених формуванням ціннісних, соціальних або владних асиметрій. Тому і активуються відповідні стихійні самоорганізаційні механізми, що приводять у дію навіть латентні, потенційні прояви солідаризації на основі конвергенції суспільних проце-

сів (авт.). Як зауважував Е. Дюркгейм, значущі події в житті суспільства, що завдають страждань і залишають глибокі сліди в індивідуальній і колективній пам'яті, генерують зазвичай щільно згуртовану солідарність. У цьому контексті доцільно виокремити громадянську солідарність (Дюркгейм, 1991).

Важливо наголосити, що солідарність виступає феноменом, який забезпечує внутрішню єдність та самоорганізованість соціуму, що проявляється у його здатності до соціальної саморегуляції, самозбереження і саморозвитку та дозволяє максимально використовувати можливості всіх членів суспільства для індивідуального і всезагального блага. Тому під солідарністю в автентичному її розумінні варто розуміти саме самоорганізаційний рівень її розгляду, що походить із внутрішньої мотивації, інтегрованості норм і практик. Попри те, згідно з теоретичними уявленнями, всі самоорганізаційні порядки (соціальні структури) завжди процесуальні. Тобто соціальну солідарність варто трактувати не як статичний, dokonаний факт, а тільки як постійно динамічний процес, що існує тільки на рівні повсякденних взаємодій, які безперервно відтворюються. А останнім часом ці взаємодії й процеси стали дуже стрімкими і суттєвими, що трактується, за Бауманом, як «плинна сучасність» (Бауман, 2002). Тому солідарність – це процес, динамічний стан і одночасно властивість суспільства.

Міра соціальної солідарності може виступати однією з основних характеристик суспільства, що дозволяє вибудовувати прогнози щодо можливої траєкторії його подальшого розвитку. При цьому в зону високого рівня кризового ризику попадають як сильно, так і слабо інтегровані суспільства. По суті йдеться про закриті існування у стабільних зовнішніх умовах. У цьому контексті варто згадати аргументацію Ларсена про глобалізований мультикультуралізм і про те, як він може суперечити ідеї подібності розуму та спільних цінностей, необхідних для встановлення довіри (і солідарності більшою мірою) (Larsen, 2013). Автор стверджує, що гетерогенність суспільства та вся його різноманітність суперечить соціальній солідарності, оскільки солідарне суспільство має моральний компас (заснований на довірі). Це означає, що не може бути загальної довіри між різними групами людей з різними культурами та цінностями. Нездатність досягти визнання всіх форм людського роду та їх різноманітних проявів веде з часом до фрагментарної та негативної солідарності (Cheong et al., 2007). Притому ми погоджуємось з позицією, за якою змішані територіальні громади, суспільства кращі, ніж відокремлені кластери високозгуртованих спільнот

(негативна солідарність), оскільки вони пропонують більш відкриту взаємодію, яскраву опозицію та досягають балансу між культурною автономією та соціальною солідарністю (Amin, 2002; Cheong et al., 2007). Таке розуміння солідарності враховує мультикультурний компонент та необхідність постійної ідентифікації (Sellberg, Wilkinson, and Peterson, 2015) не лише в межах окремої групи чи суспільства, але й на цивілізаційному вимірі. Така інтерпретація відповідає запитам нової реальності на «нову солідарність», рухливу, мобільну і притому децентровану, цементуючу, яка базується на зв'язках і разом з тим на суб'єктній ролі всіх її «учасників».

2. Методологія та методи. Нами застосовані загальнонаукові та спеціально-наукові методи дослідження, серед яких – метод аналізу наукових джерел та базових понять із представленої проблематики, що дає змогу розкрити її змістову характеристику. Так, теоретико-методологічні пошуки спрямовують наше дослідження в напрямі теоретичних підходів, де ми знаходимо засадничі положення розуміння сутності соціальної солідарності: традиція вивчення суспільства, що пропонує враховувати суб'єктивні аспекти соціальних феноменів і процесів в історичному контексті (М. Вебер); дослідження великих соціальних груп як колективних суб'єктів з позицій суб'єктно-вчинкового підходу (С.Л. Рубінштейн, А.В. Брушлинський, В.А. Роменець, В.О. Татенко та ін.), осмислення масових явищ психіки, зумовлених приналежністю індивіда до великої соціальної групи (Т. Адорно, Е. Фромм, К. Левін, Г. Теджфел, С. Московічі); психологічні теорії групової згуртованості (П.П. Горностай, А.В. Петровський, Л. Фестінгер, Л.Е. Орбан-Лембрик); положення теорії соціального порівняння, за яким утворення великих соціальних груп є основою ідентифікації як оцінювання їхніми членами точності своїх особистих переконань і поглядів (Л. Фестінгер, С. Шахтер).

Теоретичним підґрунтям дослідження соціальної солідарності постають також класичні та сучасні концепції соціальної солідарності в межах різних наукових галузей. Найближчою до такого розуміння є, зокрема, мета-теоретична концепція діалогічної форми солідарності Ю. Габермаса (2000), який розглядає соціальну солідарність як підсумок консенсусу між громадянами, що досягається за допомогою соціального діалогу. Засадничим також постає положення про соціальні трансформації, які виступають «наскрізною рамкою аналізу» (Богомолова, 2002); положення про сучасні глобалізаційні, модернізаційні процеси, що спричинили втрату важливості територіальних, класових детермінант у разі формування та реалізації соціальних

процесів у сучасному світі, а також тотальну індивідуалізацію життя, становлення рефлексуючого суб'єкта (Бек, 2000); положення про затвердження «клаптикової ідентичності» і тому сполучення непоєднуваних елементів як основи мобільної (рухливої) сучасної солідаризації (Филиппов, 2008; Урри, 2012).

3. Результати та дискусії. Аналіз останніх публікацій свідчить, що у психології солідарність – одне із широковживаних і разом з тим не досліджених достатньою мірою поняття, що сполучає численні наукові інтерпретації з його буденним трактуванням. Дослідження соціальної солідарності в межах соціальної психології – це дослідження в контексті психології великих соціальних груп. Адже досліджуваний феномен дефінітивно охоплює процеси, явища, структурні характеристики, іманентні різним вимірам життя соціуму. Цей факт ускладнює реалізацію дослідницьких завдань з огляду на те, що під поняття «велика соціальна група» потрапляють явища абсолютно різного порядку, дослідження яких важко поєднати якимись загальними методологічними принципами. Активізація дослідницьких питань щодо великих груп, які становлять значущу частину предметної галузі соціальної психології, відбулась в епоху модерну. У зарубіжній та українській науці підходи й акценти у цій сфері різняться. Соціально-психологічні дослідження нового покоління особливо підкреслюють актуальний контекст – соціальні трансформації, які виступають «всюдищуною рамкою аналізу» (Богомолова, 2002; Окорокова, 2019).

В умовах суспільних трансформацій в українській соціальній психології за останні десятиріччя поступово розроблялись питання психології великих груп, що пов'язані з майновою диференціацією (Васютинський, Коробка, Мясенко, Гусев, Губеладзе, Вінков та ін., 2016); інтеракційною психологією влади (Васютинський, 2010), психологією громадянського суспільства (Рибалка, 2017), проблемами внутрішньо переміщених осіб та осіб, що постраждали від військового конфлікту на Півдні і Сході України (Мельник, Волинець, 2015; Гридковець, 2018; Лазаренко, 2018; Васютинський, 2017; Блинова, 2017; Горностай, 2012; Каменська, Курчевський, Ожеховський, 2020; Титаренко, 2017; 2019; Дворник, Климчук, 2019; Коробка, 2018). Натомість західноєвропейська та американська соціальна психологія більшою мірою зосереджені на інших, хоча і частково суміжних наукових проблемах психології великих груп. У межах нашого дослідження деякі зазначені теорії та положення стали частиною теоретико-методологічної бази дослідження.

Здійснюючи науковий пошук, доцільно звернути увагу на часті співставлення суміжних до



солідарності понять у різних наукових дискурсах та в межах психології. Зокрема, близькими до солідарності є погодження, зв'язок, інтеграція, асоціація, союз, співдружність, спільність, кооперація, об'єднання, взаємодопомога, обмін, милосердя, благодійність. Однак теоретичний аналіз у межах міждисциплінарного підходу найбільше вказує на актуальність змістового співставлення понять «соціальна солідарність» та «соціальна згуртованість». У різних авторів вони трактуються по-різному: і як тотожні, і як поєднані, проте не тотожні (Кравченко, 2019). Виходячи із соціально-психологічного підходу до співставлення зазначених понять, видається можливим вести мову про ототожнення солідарності і згуртованості на рівні великих соціальних груп. Адже вони є характеристиками «первинно колективними» як властивостями групового суб'єкта (соціальної спільноти, великої групи, суспільства). Хоча соціальна згуртованість вживається і щодо малої соціальної групи в дещо іншому значенні. Обидва поняття виступають інтегруючими характеристиками соціального цілого, поєднуючим типом соціальних зв'язків.

Згуртованість – це здатність суспільства чи спільноти до спільної дії в умовах нагальної потреби. Тут задіяні всі класичні фактори згуртованості – від довіри та єдності цінностей до потужності й розгалуженості мереж. Згуртованість відрізняється саме цією здатністю до спільної дії, а не просто відчуттям, як інші вищезазначені поняття. Згуртованість – це поєднання кількох складників, таких як: ідентичність, довіра, доступність, взаємодія, які одночасно виступають і характеристиками солідарності. Отже, солідарність у нашому трактуванні – це згуртованість суспільства або його окремих спільнот, що виступає інтегруючою властивістю та відповідає за спільне вирішення певного кола суспільних проблем і проявляється як узагальнення окремих складників (рівня підтримки і взаємодопомоги; рівня довіри; спільності цінностей; міри ідентифікації). Ми виокремлюємо два рівні згуртованості: згуртованість суспільства загалом чи великих груп – соціальна солідарність та згуртованість малих груп (в уже представленому в науковому дискурсі трактуванні).

Отже, можна говорити про актуалізацію згуртованості/солідарності за певних обставин, а також про її латентність за відсутності дійсних або уявних спільних проблем. З огляду на це актуальним, з наукової точки зору, є поняття «потенціал згуртованості», а тому і «потенціал солідарності», що позначає мобілізаційні можливості тих чи інших соціальних спільнот. Порівняно з єдністю згуртованість та солідарність передбачають значно сильніший поведінковий та комунікативно-інтеракційний компоненти.

Узагальнивши міждисциплінарні та психологічні підходи до трактування соціальної солідарності, її змістово-сутнісних та процесуальних характеристик, представимо авторське розуміння цього феномену. Так, соціальну солідарність ми тлумачимо як специфічну властивість суспільства, що виникає стихійно або керовано на основі інтеграції особистісних потенціалів солідарності більшості його членів, завдяки чому відбувається конвергенція суспільних процесів (соціальних, політичних, психологічних, освітніх, інформаційних тощо) на спільній меті («під владою певного дискурсу») та формується згуртованість на рівні великих груп. Отже, можна говорити про актуалізацію згуртованості/солідарності за певних обставин або про її латентність за відсутності дійсних або уявних спільних проблем. Крім того, виходячи з методологічної рамки солідарності, варто припустити, що стереотипи, громадська думка, соціальні уявлення, історична (колективна) пам'ять, традиції та звичаї, колективні почуття, настрої забезпечують протооснову об'єднувачих тенденцій у суспільстві. Ці протооснови, функціонуючи в умовах конкретної соціально-історичної ситуації, лягають в основу особливих способів інтерпретації реальності – дискурсів як впорядкованих сукупностей знань про дійсність, що сформувалися в колективній, а також індивідуальній свідомості. Солідарність як згуртованість великих груп уможливорює ефективне вирішення проблем та досягнення цілей сталого розвитку. Проте нині неможливо говорити про існування універсального феномену солідарності у сучасному житті. Для сучасного процесу характерне співіснування традиційних та поява новітніх сучасних форм, пов'язаних з кардинальною зміною соціального середовища у сучасному світі.

Особистість як член певної сукупності великих груп одночасно перебуває у смисловому полі декількох дискурсів, внаслідок чого формує своє усвідомлене ставлення до тих чи інших перспектив суспільного життя. Психологічним осередком такого ставлення можна вважати «особистісний потенціал солідарності» (ідентичність, систему цінностей, мотивацію солідарної поведінки, довіру як психологічний базис соціальної солідарності, комунікативність як забезпечення системи соціальних контактів та соціальну взаємодію як психотехнічну умову соціальної солідарності) як систему індивідуальних відмінностей, пов'язану з інтенціями на згуртованість навколо певних смислів, цілей та цінностей.

Висновки. Здійснений теоретико-методологічний аналіз доводить відсутність цілісної наукової психологічної теорії соціальної солідарності. Хоча цим поняттям нині все частіше оперують, вивчаючи шляхи інтегра-

ції трансформаційного суспільства та особливості «нової солідарності» в умовах світової глобалізації. Соціальна солідарність набуває актуальності не тільки як цементуюча властивість соціуму, але і як процесуальна характеристика, що не має доконаного стану і постійно перебуває в балансуванні, потребує компромісів і значних самоорганізаційних зусиль громадянського суспільства. Теоретико-методологічною базою психології соціальної солідарності виступає психологія великих соціальних груп, оскільки солідарність як феномен дефінітивно охоплює процеси, явища, структурні характеристики, іманентні різним вимірам життя соціуму. За умов стрімких трансформаційних процесів на різних вимірах соціуму та гострої потреби досягнення єдності на всіх соціальних вимірах задля збереження безпеки, порядку, задля життя для українців солідаризація – це першорядне завдання, і воно стосується найперше психологічного часопростору.

У межах нашого дослідження солідарність розглядається як специфічна властивість суспільства, що виникає стихійно або керовано на основі інтеграції особистісних потенціалів солідарності більшості його членів, завдяки чому відбувається конвергенція суспільних процесів на спільній меті та формується згуртованість на рівні великих груп. Особистісний потенціал солідарності – це показник особистісної спроможності діяти вільно, активно та усвідомлено у напрямі суб'єктно сформованої ціннісно-ідеологічної смислової системи та позначає мобілізаційні можливості тих чи інших соціальних спільностей. Перспективами подальших досліджень виступає концептуалізація особистісного потенціалу солідарності та емпіричне вивчення його інтегративних можливостей як основи конвергенції соціальних процесів стосовно тих чи інших явищ, цілей чи геополітичних векторів суспільного розвитку, що може вказувати на різні сценарії солідаризації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / пер. с англ. ; под ред. В. Л. Иноземцева. Москва : Логос, 2005. 390 с. URL: https://socioline.ru/files/5/39/bauman_zigmunt_-_individualizirovannoe_obshchestvo-2005.pdf
2. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / пер. с нем. В. Седелника и Н. Федоровой ; послесл. А. Филиппова. Москва : Прогресс-Традиция, 2000. 383 с. URL: <http://socio.karazin.ua/resources/60be71e2e8e5ef7171ef10f4f60ca8a4.pdf>
3. Блинова О. Е. Соціально-психологічні чинники подолання кризи ідентичності вимушених мігрантів / С. Д. Максименко, С. Б. Кузікова, В. Л. Злижкова (ред.). *Особистість як суб'єкт подолання кризових ситуацій: психологія, теорія і практика*. Кн. 2. Київ – Суми, 2017. С. 162–180.
4. Богомолова Н. Н. Психология больших социальных групп: новые судьбы, новые подходы / Н. Н. Богомолова, А. И. Донцов, Т. В. Фоломеева. *Социальная психология в современном мире*. Москва : Аспект Пресс, 2002. С. 132–147.
5. Васютинський В. Психологічні виміри спільноти. Київ : Золоті ворота, 2010. 120 с. URL: http://www.ispp.org.ua/backup_ispp/1426077022.pdf
6. Васютинський В. О. Індивідуальні і колективні стратегії адаптації мешканців міських громад до життя в період воєнного конфлікту. *Проблеми політичної психології*. 2017. № 5(19). С. 43–53.
7. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії «громадянське суспільство». Львів : Літопис, 2000. 319 с.
8. Горностай П. П. Колективна травма і групова ідентичність. *Психологічні перспективи*. Спеціальний випуск: *Актуальні проблеми психології малих, середніх та великих груп*. 2012. № 2. С. 89–95.
9. Дюркгейм Є. О разделении общественного труда. Москва : Наука, 1991. 575 с.
10. Зиммель Георг. Избранные работы. Киев : Ника-Центр, 2006. 440 с. URL: https://socioline.ru/files/5/80/zimmel_izbrannye_raboty.pdf
11. Ідентичність та соціальна солідарність у Центрально-Східній Європі / Т. Каменська, Я. М. Курчевський, П. Ожеховський та ін. ; за ред. проф. Н. Коваліско, д-ра А. Єкатеринчука, проф. О. Лісєнко, проф. Р. Радзіка. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, Lublin : Wydawnictwo UMCS, 2020. 224 с.
12. Кравченко С. І. Трактуння явищ суспільної єдності у сучасній психології. *Психологія : реальність і перспективи* : збірник наукових праць РДГУ. 2019. № 12. С. 121–126. DOI: https://doi.org/10.35619/prap_rv.vi12.60
13. Лазаренко В. Дослідження просторових ідентичностей внутрішньо переміщених осіб за допомогою картографічної візуалізації наративів місця проживання: постановка проблеми. *Проблеми політичної психології*. 2018. № 7(21). С. 94–112. DOI: <https://doi.org/10.33120/porp-Vol21-Year2018-8>
14. Огорокова В. В. Футурологічні засади концепції трансгуманізму. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип. 140(2). С. 66–69.
15. Осипова Е. В. Солидарность механическая и органическая. *Российская социологическая энциклопедия* / под ред. Г. В. Осипова. Москва : НОРМА-ИНФРА, 1999. 476 с.
16. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи : навчальний посібник. Том 3. Київ, 2018. 236 с.
17. Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України : посібник для практиків соціальної сфери / Мельник Л. А. та ін. ; за ред. Волинець Л. С. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Калита», 2015. 72 с.



18. Рибалка В. В. Психологічні передумови розвитку громадянського суспільства і особистості громадянина. *Психологія і особистість*. 2017. № 2(12). С. 50–61.
19. Соціальна напруженість у кризовому соціумі: соціально-психологічний аналіз / О. Г. Злобіна, М. О. Шульга, Л. Д. Бевзенко та ін. ; за наук. ред. О. Г. Злобіної. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2019. 291 с.
20. Соціальна психологія бідності : монографія / Т. І. Белавіна, В. О. Васютинський, В. Ю. Вінков та ін. ; за ред. В. О. Васютинського. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Київ : Міленіум, 2016. 294 с.
21. Соціально-психологічні технології відновлення особистості після травматичних подій : практичний посібник / Т. М. Титаренко, М. С. Дворник, В. О. Климчук та ін. ; за наук. ред. Т. М. Титаренко. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2019. 220 с.
22. Соціально-психологічні чинники інтеграції українського соціуму / О. Г. Злобіна, М. О. Шульга, Л. Д. Бевзенко та ін. ; за наук. ред. О. Г. Злобіної. Київ : Інститут соціології НАН України, 2016. 276 с.
23. Спільнота в умовах воєнного конфлікту: психологічні стратегії адаптації : монографія / за ред. Л. М. Коробки. Київ, 2018. 305 с.
24. Титаренко Т. М. Особистість перед викликами війни: психологічні наслідки травматизації. *Проблеми політичної психології*. 2017. № 5(19). С. 3–10. URL: https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/Ppp_2017_519.pdf
25. Урри Дж. Соціологія за межами обществ: види мобільності для XXI століття / пер. с англ. Д. Кралечкіна. Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». Москва : Изд. дом Высшей школы экономики, 2012. URL: <https://id.hse.ru/data/2012/06/20/1255154102/%D0%A3%D1%80%D1%80%D0%B8.pdf>
26. Урсулєнко К. Соціальна солідарність: розвиток поняття в історії соціології та сучасні інтерпретації. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2009. С. 138–157. URL: <http://stmm.in.ua/archive/ukr/2009-1/10.pdf>
27. Филиппов А. Ф. Чувственность и мобилизация. К проблеме политической эстеziологии. De Futuro, или История будущего / под ред. Д. А. Андреева и В. Б. Прозорова. Москва : Политический класс, АИРО. 2008. С. 134–156, 207–231.
28. Хабермас Ю. Расколотый Запад / пер. с нем. Москва : Изд-во «Весь мир», 2008. 192 с.
29. Amin Ash. Ethnicity and the Multicultural City: Living with Diversity. *Environment and Planning A: Economy and Space*. 2002. No. 34(6). P. 959–980. DOI: <https://doi.org/10.1068/a3537>
30. Bude H. Solidarität. Die Zukunft einer großen Idee, Carl Hanser Verlag GmbH, 2019. 103 p. URL: https://www.boeckler.de/pdf/p_mb_5_2019.pdf
31. Chan J., To H. and Chan E. Reconsidering social cohesion: Developing a definition and analytical framework for empirical research. *Social indicators research*. 2006. No. 75(2). P. 273–302. URL: https://www.socialcohesion.info/fileadmin/user_upload/Chan2006_Article_ReconsideringSocialCohesionDev.pdf
32. Cheong, Pauline Hope, Rosalind Edwards, Harry Goulbourne, and John Solomos. “Immigration, Social Cohesion and Social Capital: A Critical Review”. *Critical Social Policy*. 2007. No. 27. P. 24–49. DOI: <https://doi.org/10.1177/0261018307072206>
33. Gofman A. Tradition, morality i solidarity v Durkheim’s theory. *Istanbul University Journal of Sociology*. 2019. No. 39. P. 25–39. DOI: <https://doi.org/10.26650/SJ.2019.39.1.0007>
34. Larsen Christian Albrekt. The Rise and Fall of Social Cohesion: The Construction and Deconstruction of Social Trust in the US, UK, Sweden and Denmark. Oxford : OUP, 2013. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199681846.001.0001>
35. Sellberg, My M., Cathy Wilkinson, and Garry D. Peterson. “Resilience Assessment: A Useful Approach to Navigate Urban Sustainability Challenges”. *Ecology and Society*. 2015. No. 20(1). DOI: <https://doi.org/10.5751/ES-07258-20014>

REFERENCES:

1. Amin, Ash. (2002). Ethnicity and the Multicultural City: Living with Diversity. *Environment and Planning A: Economy and Space*. 34(6). 959–980. Retrieved from: <https://doi.org/10.1068/a3537> [in English].
2. Bauman, Z. (2005). Individualizirovannoye obshchestvo [Individualized society]. Per. s angl. V. L. Inozemtseva (Ed.). Moskva : Logos, 2005. Retrieved from: https://socioline.ru/files/5/39/bauman_zigmunt_-_individualizirovannoe_obshchestvo-2005.pdf [in Russian].
3. Bek, U. (2000). Obshchestvo riska. Na puti k drugomu modernu [Risk society. On the way to another modernity]. Per. s nem. V. Sedel'nika i N. Fedorovoy; Poslesl. A. Filippova. Moskva : Progress-Traditsiya. Retrieved from: <http://socio.karazin.ua/resources/60be71e2e8e5ef7171ef10f4f60ca8a4.pdf> [in Russian].
4. Blynova, O. Ye. (2017). Sotsialno-psykholohichni chynnyky podolannia kryzy identychnosti vymushenykh mihrantiv [Socio-psychological factors in overcoming the identity crisis of forced migrants] / S. D. Maksymenko, S. B. Kuzikova & V. L. Zlyvkova (Eds.). *Osobystist yak subiekt podolannia kryzovykh sytuatsii: psykholohiia, teoriia i praktyka*. Kn. 2. Kyiv–Sumy, 162–180 [in Ukrainian].
5. Bogomolova, N. N. (2002). Psikhologiya bol'shikh sotsial'nykh grupp: novyye sud'by, novyye podkhody [Psychology of large social groups: new destinies, new approaches] / N. N. Bogomolova, A. I. Dontsov, T. V. Folomeyeva. Sotsial'naya psikhologiya v sovremennom mire. Moskva : Aspekt Press. 132–147 [in Russian].
6. Bude, H. (2019). Solidarität. Die Zukunft einer großen Idee, Carl Hanser Verlag GmbH. Retrieved from: https://www.boeckler.de/pdf/p_mb_5_2019.pdf [in German].
7. Chan, J., To, H. & Chan, E. (2006). Reconsidering social cohesion: Developing a definition and analytical framework for empirical research. *Social indicators research*. 75(2). 273–302. Retrieved from: https://www.socialcohesion.info/fileadmin/user_upload/Chan2006_Article_ReconsideringSocialCohesionDev.pdf [in English].

8. Cheong, Pauline Hope, Rosalind Edwards, Harry Goulbourne, & John Solomos. (2007). "Immigration, Social Cohesion and Social Capital: A Critical Review". *Critical Social Policy*. 27. 24–49. Retrieved from: <https://doi.org/10.1177/0261018307072206> [in English].
9. Dyurkgeym, È. (1991). O razdelenii obshchestvennogo truda [Add To Selected About the division of social labor]. Moskva : Nauka [in Russian].
10. Filippov, A. F. (2008). Chuvstvennost' i mobilizatsiya. K probleme politicheskoy esteziologii. De Futuro, ili Istoriya budushchego [Sensuality and mobilization. To the problem of political esthes] / D. A. Andreyeva & V. B. Prozorova (Eds.). Moskva : Politicheskii klass, AIRO. 2008. 134–156; 207–231. [in Russian].
11. Gofman, A. (2019). Tradition, morality i solidarity v Durkheim's theory. *Istanbul University Journal of Sociology*. 39. 25–39. Retrieved from: <https://doi.org/10.26650/SJ.2019.39.1.0007> [in English].
12. Habermas, Yu. (2000). Strukturni peretvorennia u sferi vidkrytosti: doslidzhennia katehorii hromadianske suspilstvo [Structural transformations in the field of openness: a study of the category of civil society]. Lviv : Litopys [in Ukrainian].
13. Hornostai, P. P. (2012). Kolektyvna travma i hrupova identychnist [Collective trauma and group identity]. *Psykholohichni perspektyvy*. Spetsialnyi vypusk: *Aktualni problemy psykholohii malykh, serednikh ta velykykh hrup*. (2). 89–95 [in Ukrainian].
14. Larsen, Christian Albrekt. (2013). The Rise and Fall of Social Cohesion: The Construction and Deconstruction of Social Trust in the US, UK, Sweden and Denmark. Oxford: OUP. Retrieved from: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199681846.001.0001> [in English].
15. Lazarenko, V. (2018). Doslidzhennia prostorovykh identychnosti vnutrishno peremishchenykh osib za dopomohoiu kartohrafichnoi vizualizatsii naratyviv mistsia prozhyvannia: Postanovka problemy [Research of spatial identities of internally displaced persons with the help of cartographic visualization of narratives of the place of residence: Statement of the problem]. *Problemy politychnoi psykholohii*. 7(21). 94–112. Retrieved from: <https://doi.org/10.33120/popp-Vol21-Year2018-8> [in Ukrainian].
16. Melnyk, L. A. ta in. (2015). Psykosotsialna dopomoha vnutrishno peremishchenym ditiam, yikhnim batkam ta simiam z ditmy zi Skhodu Ukrainy [Psychosocial assistance to internally displaced children, their parents and families with children from: Eastern Ukraine] : posib. dlia praktykiv sotsialnoi sfery. Volynets L. S. (Ed.). Kyiv : TOV "Vydavnychiy dim "Kalyta" [in Ukrainian].
17. Zlobina, O. H., Shulha, M. O., & Bevzenko, L. D. ta in. (2016). Sotsialno-psykholohichni chynnyky intehratsii ukrainskoho sotsiumu [Socio-psychological factors of integration of Ukrainian society]. O. H. Zlobina (Eds.). Kyiv : Instytut sotsiologii NAN Ukrainy [in Ukrainian].
18. Zlobina, O. H., Shulha, M. O., & Bevzenko, L. D. ta in. (2019). Sotsialna napruzhenist u kryzovomu sotsiumi: sotsialnopsykholohichni analiz [Social tensions in a crisis society: socio-psychological analysis]. O. H. Zlobina (Eds.). Kyiv : In-t sotsiologii NAN Ukrainy [in Ukrainian].
19. Okorokova, V. V. (2019). Futurolohichni zasady kontseptsii trahumanizmu [Futurological principles of the concept of transhumanism]. *Hileia : naukovyi visnyk*. Vol. 140(2). 66–69 [in Ukrainian].
20. Osipova, Ye. V. (1999). Solidarnost' mekhanicheskaya i organicheskaya [Mechanical and organic solidarity]. Rossijskaja sociologicheskaja jenciklopedija. G. V. Osipova (Ed.). Moskva : NORMA-INFRA [in Russian].
21. Osnovy reabilitatsiinoi psykholohii: podolannia naslidkiv kryzy [Fundamentals of rehabilitation psychology: overcoming the effects of the crisis]. Navchalnyi posibnyk. 2018. Vols. 3. Kyiv [in Ukrainian].
22. Rybalka, V. V. (2017). Psykholohichni peredumovy rozvytku hromadianskoho suspilstva i osobystosti hromadianyna [Psychological prerequisites for the development of civil society and the individual]. *Psykholohiia i osobystist*. 2(12). 50–61 [in Ukrainian].
23. Kravchenko, S. I. (2019). Traktuvannia yavlyshch suspilnoi yednosti v suchasni psykholohii [Interpretation of the phenomena of social unity in modern psychology]. *Psykholohiia: realnist i perspektyvy*. Zbirnyk naukovykh prats RDHU [Psychology: reality and prospects. Collection of scientific works of RDGU.] 12. 121–126. Retrieved from: https://doi.org/10.35619/prap_rv.vi12.60 [in Ukrainian].
24. Sellberg, MyM., Cathy Wilkinson, & Garry D. Peterson. (2015). "Resilience Assessment: A Useful Approach to Navigate Urban Sustainability Challenges". *Ecology and Society*. 20(1). Retrieved from: <https://doi.org/10.5751/ES-07258-20014> [in English].
25. Spilnota v umovakh voiennoho konfliktu: psykholohichni stratehii adaptatsii: monohrafiia [Community in the context of military conflict: psychological strategies of adaptation : monograph]. 2018. L. M. Korobka (Ed.). Kyiv [in Ukrainian].
26. Bielavina, T. I., Vasiutynskiy, V. O., & Vinkov, V. Yu. ta in. (2016). Sotsialna psykholohiia bidnosti: monohrafiia [Social psychology of poverty: a monograph]. V. O. Vasiutynskiy (Eds.). Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. Kyiv : Milenium [in Ukrainian].
27. Kamenska, T., Kurchevskiy, Ya.M., Ozhekhovskiy, P. ta in. (2020). Identychnist ta sotsialna solidarnist u Tsentralno-Skhidni Yevropi [Identity and social solidarity in Central and Eastern Europe]. Prof. N. Kovalisko, d-ra A. Yekaterynchuka, prof. O. Liseienko & prof. R. Radzika (Ed.). Lviv : LNU im. Ivana Franka ; Lublin : Wydawnictwo UMCS [in Ukrainian].
28. Tytarenko, T. M., Dvornyk, M. S., & Klymchuk, V. O. ta in. (2019). Sotsialno-psykholohichni tekhnologii vidnovlennia osobystosti pislia travmatychnykh podii : praktychni posibnyk [Socio-psychological technologies of personality recovery after traumatic events : a practical guide]. T. M. Tytarenko (Eds.). Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. Kropyvnytskyi : Imeks-LTD [in Ukrainian].



29. Tytarenko, T.M. (2017). Osobystist pered vyklykamy viiny: psykhologichni naslidky travmatyzatsii [Personality before the challenges of war: the psychological consequences of trauma]. *Problemy politychnoi psykhologii*. 5(19). 3–10. Retrieved from: https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/Ppp_2017_519.pdf [in Ukrainian].
30. Urri, Dzh. (2012). Sotsiologiya za predelami obshchestv: vidy mobil'nosti dlya XXI stoletiya [Sociology Beyond Societies: Types of Mobility for the 21st century] / per. s angl. D. Kralechkina. Nats. issled. un-t "Vysshaya shkola ekonomiki". Moskva : Izd. dom Vysshey shkoly ekonomiki. Retrieved from: <https://id.hse.ru/data/2012/06/20/1255154102/%D0%A3%D1%80%D1%80%D0%B8.pdf> [in Russian].
31. Ursulenko, K. (2009). Sotsialna solidarnist: rozvytok poniattia v istorii sotsiologii ta suchasni interpretatsii [Social solidarity: the development of the concept in the history of sociology and modern interpretations]. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh*. 138–157. Retrieved from: <http://stmm.in.ua/archive/ukr/2009-1/10.pdf> [in Ukrainian].
32. Vasiutynskyi, V. O. (2017). Indyvidualni i kolektyvni stratehii adaptatsii meshkantsiv miskykh hromad do zhyttia v period voiennoho konfliktu [Individual and collective strategies for adaptation of urban residents to life during the war conflict]. *Problemy politychoi psykhologii*. 5(19). 43–53. [in Ukrainian].
33. Vasyutyns'kyi V. (2010). Psykhologichni vymiry spilnoty : monohrafiya [Psychological dimensions of community: a monograph]. Kyiv : Zoloti vorota. 120 s. Retrieved from: http://www.ispp.org.ua/backup_ispp/1426077022.pdf [in Ukrainian].
34. Habermas, Yu. (2008). Raskolotyj Zapad [Broken West]. Per. s nem. Moskva : Izd-vo "Ves' mir" [in Russian].
35. Zimmel', Georg. (2006). Izbrannyye raboty [Selected works]. Kiyev : Nika-Tsentr. Retrieved from: https://socioline.ru/files/5/80/zimmel_izbrannyye_raboty.pdf [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 18.01.2022.

The article was received 18 January 2022.